

UOT 159.923

**SEPARATİZMİN PSIXOLOJİ MAHIYYƏTİ
VƏ TƏDQIQI İSTİQAMƏTLƏRİ****İ.BAYRAMOV***Bakı Dövlət Universiteti*
imdad_bayramov@list.ru

Məqalədə separatizm problemi ilə bağlı tarixi, sosial-psixoloji və ideoloji baxışlar araşdırılır, bu mövzuda araşdırma istiqamətləri müəyyənləşdirilir. Məsələn, marksizmdə separatizmə və milli azadlıq hərəkatına qarşı bir müxalifət var idi. Milli azadlıq hərəkatı xalqların anti-imperialist, müstəmləkəçilik mübarizəsinin ümumi istiqamətinə uyğun gələn müsbət, mütərəqqi bir fenomen kimi təqdim edildi. Ayrılıq, bəzi təlimlərlə mənfi və ya müsbət bir fenomen olaraq xarakterizə olunurdu.

Açar sözlər: sosial-psixoloji, separatizm ideologiyası, milli azadlıq hərəkatları, anti-imperialist və müstəmləkəçilik mübarizələri.

Ümumiyyətlə, demək olar ki, dünyada separatizmin müxtəlif aspektləri ilə bağlı bir çox tədqiqat işləri mövcuddur. Bu işlərin tədqiqi separatizm fenomeninin dərk olunmasında, onun tədqiqində atılmış bir addım kimi dəyərləndirilə bilər. Problemin çoxaspektli olması, mürəkkəbliyi bir çox elmi istiqamətlərin kompleks yanaşmasını tələb edir. Xüsusilə problemin fəlsəfi-psixoloji baxımdan öyrənilməsinə xüsusi ehtiyac vardır. Çünki separatizm fenomeninin sosial-psixoloji tədqiqi, problemin mahiyyətinin ortaya çıxmasına şərait yaratmış olar. İstənilən dövlətin ərazisində potensial olaraq meydana çıxma bilən separatizm amili müəyyən sosial-psixoloji durumlarda aktivləşir. Separatizm cəmiyyətin dərin siyasi, sosiomədəni transformasiyası ilə, həmçinin mərkəzi hakimiyyətin, milli-mənəvi dəyərlərin tənəzzülü ilə bağlıdır. Separatizm hərdən ölkədə sosial-siyasi, iqtisadi ədalətsizliyin aradan qaldırılmasında yardımçı xarakter daşıyır. Ölkədə aparılan səmərəli regional siyasət, ümumən ölkədə regional inkişafın sürətlənməsinə şərait yaradır. Buna görə də, problemə yanaşma, bəzən subyektiv və fərqli xarakter daşıyır. Problemin səbəb və xüsusiyyətləri vahid elmi kontekstdə həll oluna bilməz. Bunun üçün problemin ümumi elmi əsasları və prinsipləri formalaşmalıdır. Sosial-psixologiya sahəsində isə, problemin əsasən fərdi müstəvidə həllinə, yəni problemin antropoloji təhlilinə üstünlük verilir.

Separatizmin baş vermə və ya fəallaşma səbəblərinin araşdırılması, onun perspektivinə zəmin hazırlayan funksional tendensiyalarının müəyyənləşdirilməsi və problemin aradan qaldırılması yollarının axtarılması, problemin sosial-psixoloji tədqiqini zəruriləşdirir. Problemin sosial-psixoloji mahiyyətini və onun müxtəlif formalarda olan təzahürlərini üzə çıxarmaq, onun formalaşması, funksional fəaliyyətinin şərtləri barədə olan təsəvvürləri ümumiləşdirmək və sistemləşdirmək, prosesinin dinamikasına təsir edən sosial-psixoloji amilləri müəyyənləşdirmək və təsnifatını aparmaq, postsovet məkanında, azərbaycan ərazisində separatizm fenomeninin ortaya çıxmasının tarixi mərhələli şəkildə araşdırmaq və tarixi sosial-psixoloji köklərini müəyyənləşdirmək problemin tədqiqində əsas məqsəd və vəzifələri təşkil etməlidir. Onlar problemin ümumiləşdirilməsinə, onun inkişaf tendensiyalarının müəyyənləşməsinə şərait yaradır. Problemlə əlaqədar etniklik, millilik, inteqrasiya, dezinteqrasiya, diferensiasiya, adaptasiya, identiklik, «biz-onlar», şəxsiyyət, kütlə psixologiyası anlayışları problemin tədqiqində mühüm rol oynayır.

Separatist münaqişələrin səbəbləri ilə bağlı sosial-bioloji, sosial-psixoloji, sosial-sinfi və funksional nəzəriyyələr mövcuddur. Sosial-bioloji nəzəriyyəyə görə, cəmiyyətdə müşahidə olunan münaqişələr sistemini, biz eyni ilə təbiətdə heyvanlar aləmində müşahidə edirik. Bu nəzəriyyə Ç.Darvinin təkamül nəzəriyyəsinə əsaslanır. Ona görə, hər bir canlı öz varlığını qorumaq üçün mübarizə aparır. Bu aqresiya özünü cəmiyyətdəki sosial münaqişələrdə göstərir. Bu baxımdan separatizm probleminin mənşəyi insanın bioloji varlığı ilə əlaqələndirilir. Z.Freyd bu təlim əsasında insanın şüuraltı sistemini, ümumiyyətlə, libidonu insanın bioloji başlanğıcı ilə əlaqələndirmişdir. Seksual azadlıq ideyası, məhz cəmiyyətdə aqresiyaya, separatist qarşıdurmalara səbəb olan bioloji enerjinin (libido) qarşısındakı bütün tabuların qaldırılması və sosial-psixoloji patalogiyadan azad olunması demək idi.

Digər tərəfdən bəziləri separatizmin mənşəyinin dil, din, adət-ənənə, mədəniyyət və başqa fərqlərdə olduğunu söyləmişlər. Modernizmin irqi avropasentrizm psixologiyası avropalılardan başqa bütün digər millətlərdə natamamlıq kompleksi yaratmış və avropa dəyərlərinin universallıq, ümumbəşəriyyət statusu qazandırmışdır. Bu psixoloji durum, xalqların öz dəyərlərindən əl çəkib, vahid avropa dəyərlərində birləşməsinə və tərəqqinin yalnız bu şəkildə əldə olunacağını tələq edirdi. Əks təqdirdə separatizmin mənbəyinə çevrilən fərqlər ictimai inkişafa mane olacaq və təkamül nəzəriyyəsinə uyğun olaraq bir çox zəif xalqlar yer üzərindən silinəcəklər. Bu gün, problemin həlli yolu fərqlərin aradan qaldırılmasında yəni onları unifikasiya edən qloballaşmada olduğunu söyləyənlər vardır. Əslində yeni psixoloji durum, yenə də sosial darvinizmin irqçilik dünyagörüşünə əsaslanaraq, köləliyə haqq qazandırmaqdadır.

Sosial-psixoloji nəzəriyyəyə görə, separatizm sosial gərginlik ilə ortaya çıxan sosial amildir. İnsanların psixikasında bu psixoloji gərginliyi yaradan amillər araşdırılır (qloballaşma, urbanizasiya, əhalinin artımı, ekologiyanın pozulması, özgələşmə problemi və s.). Münaqişələrin yaranmasına, sosial partla-

yıf həddinə gəlib çatan psixoloji gərginliyin mərhələləri araşdırılır. Psixanalitiklər "daxili konfliktlərə" daha çox diqqət yetirərək, onun üç sahədə özünü büruzə verdiyini əsaslandırmağa cəhd etmişlər, yəni insanın instinktləri, düşüncəsi və şüur sferalarında təzahür etdiyini irəli sürmüşlər [3, 76-84]. İnsanın psixoloji durumu üçün ciddi əhəmiyyət kəsb edən ziddiyyətli həyat şəraiti iki başlıca mənbədən qaynaqlanır: birincisi, xarici təbii mühit və sosial şəraitdən, ikincisi isə, insanın yaş dövrü, sağlamlığı, özünüduyumu və özünüdərk edib qiymətləndirilməsilə bağlı "daxili səbəblərdən" irəli gəlir. Daxili səbəblər, adətən psixoloji konfliktlərin əsas mənbəyini təşkil edir .

Sosial-sinfi nəzəriyyəyə görə, separatist münaqişələr cəmiyyətin antoqonist siniflərə bölünməsi nəticəsində baş verir. Bu siniflərin tələb, maraq və dəyərləri fərqləndiyi üçün, onlar daima bir-biri ilə qarşıdurma durumunda olurlar. Bu nəzəriyyə gələcəyi qurmaq məqsədi nəminə hər cür ictimai zorakılıq metodlarından istifadə etməyi məqbul sayır. Marksizm separatizmin sosial mənşəli olduğunu, cəmiyyətin ən təməl və ilkin sosial institutu olan ailə institutundan qaynaqlandığını irəli sürür. Ailə institutu cəmiyyətdə xüsusi mülkiyyət institutunun yaranmasında, identikliyin formalaşmasında və ənənələrin qorunmasında əvəzsiz rol oynayır. Antik dövrdən başlayaraq bu günə qədər bəzi ideoloqlar (Platon, K.Marks) separatizmin mənşəyini xüsusi mülkiyyət ilə və bu institutun yaradıcısı hesab olunan ailə ilə bağlamağa çalışmışlar. Bu ideya nəticə etibararı ilə separatizmin sosial mənşəyini ailə institutunda görür, dövlət və siniflərin yaranmasını da ailəyə bağlayırdılar. Ailə institutunun aradan qalxması ilə dövlət və siniflər də ortadan qalxır, nəticədə cəmiyyətdə «sosial ədalət» bərpa olunur [6, 34-36].

Funksional nəzəriyyəyə görə, separatizm və sosial konfliktlər cəmiyyətin varlığında zəruri və təbii amillərdir. Buna görə separatizm nizama qarşı deyildir. Əksinə bu sosial hadisələr ictimai inkişafın əsas prinsipləri kimi dəyərləndirilir. Təbii fərqliliklər ümumi qanunauyğunluqlara tabe olduqları kimi, sosial fərqliliklər öz mövcudluqlarını tamamlamaq üçün bu ümumi harmoniyaya tabedirlər. Çünki onların varlığı ümumi harmonik sistemin vəhdətində mümkündür. Bu vəhdətin pozulması yalnız iradə azadlığının mövcud olduğu insan cəmiyyətində müşahidə olunur. İnsanlar öz iradə azadlığından süni istifadə edərək öz fərqli xüsusiyyətlərini, fərqli istək və arzularını ön plana çəkir, nəticədə müxtəlif nəfsani istəklər vahid nizamda bir-biri ilə toqquşur. Məhz bu separatizmin yaranması şərtlərindən ən əsasıdır. Y.Moreronun sosiometriya nəzəriyyəsinə görə, şəxsiyyətlərarası və cəmiyyətlərarası münaqişələr, insanlararası (və ya cəmiyyətlərarası) emosional münasibətlərdəki vəziyyəti, onların bir-birinə rəğbət və ya nifrət bəsləməsi ilə müəyyən olunur.

Təbiət qanunlarının cəmiyyət hadisələrinə bu və ya digər şəkildə təsiri mövcuddur. Cəmiyyətdə sosial təzahür formaları qeyri-xətti dinamikanın nəticəsi kimi ortaya çıxır. Onlar bəzən attraktor sahəsinə daxil olaraq timolitar partlayış yaranan psixoloji həddə yaxınlaşırlar. Sosial psixofiziologiya bunu kompleks şəkildə yəni cəmiyyətdə cərəyan edən koqnitiv «məntiqi» struktur-

ları, etnik qomeostazı, etnik qrupların genetik xüsusiyyətlərini və günəş aktivliyinin insan psixikasına təsirini öyrənir [7, 111-126]. Bununla yanaşı, şüuraltı qatlarda formalaşan arxaik psixoloji strukturlar, müəyyən sosial-fiziki dəyişikliklərlə bağlı olaraq aktivləşirlər.

Sosial qruplar arasında müşahidə olunan separatizm meyllərinin fərdi aspektlərini motivlik, durum, koqnitiv və fəaliyyət formalarında nəzəri olaraq araşdırmaq olar. Separatizm formalarında motivlik əsasən psixikanın emosional sahəsi ilə bağlıdır. Problemə ilk dəfə müvafiq şəkildə yanaşma Z. Freyd və onun davamçıları tərəfindən həyata keçirilmişdir. Separatizmin kökündə dayanan digərlərinə qarşı olan nifrət hissi kiçik yaşlardan ailədə emosional tərbiyə üsulu ilə ötürülən şüuraltı elementlərdir.

Separatizmin nəticəsində müşahidə olunan frustrasiya, aqressiya kimi bir çox psixoloji problemlər, nəzəri baxımdan fərqli yanaşmaların ortaya çıxmasına şərait yaratmışdır. Qruplararası separatizm meyllərinin motivini «frustrasiya və aqressiya» konseptual prizmasından açıqlamağa çalışan tədqiqatçılar vardır. Onlara görə, frustrasiya gərginlik, həyəcan, qəzəb və aqressiyaya hazırlıq anlarında fəallaşır. Aqressiya ilə nəticələnən bu frustrasiya durumu, separatist qrupların, xüsusilə etnoseparatizmin psixoloji fəaliyyətində daha aktiv şəkildə müşahidə olunur. O, kütləvi xarakter alanda psixiki partlayış həddinə çatır [2, 10].

Separatizm sosial identiklik probleminin yanlış dərk olunmasından ortaya çıxır. Buna görə fərdin subyektiv koqnitiv aləmi problemin tədqiqində önəmli yer tutur. Sovet psixoloqlarından L.S.Vıqotski, A.N.Leontev sosial psixologiya sahəsində fərdin sosial, mədəni-tarixi identiklik məsələlərinə gətirdikləri aydınlıq bu günün özündə də aktuallığını itirməmişdir. Aparılan tədqiqatlar sübut edir ki, koqnitiv proses separatist qrupların fəaliyyət xarakteri, onların mövcud olduqları obyektiv şərait nəzərə alınmadan izah oluna bilməz. Çünki obyektiv şərtlər həm separatizmin yaranmasına, həm də onun təməlinə dayanan koqnitiv proseslərin müəyyənlişməsində mühüm təsirlərə malikdirlər [2, 34-37]. Buna görə problemin araşdırılmasında şəxsin koqnitiv-motivlik sahəsinin və həmçinin cəmiyyətin sosial-siyasi, etnomədəni şəraitinin sistemli metodlar əsasında nəzərə alınması vacibdir. İdentikliyin və onun təşəkkül formalarının dinamikasını requlyativ, qoruyucu sosial-perseptiv, kompensator və reqressiv psixoloji mexanizmlərinin psixoloji metodlar əsasında tədqiqi problemin dərk olunmasına şərait yaratmış olar. Sosial-perseptiv mexanizm separatist qruplar arasında formalaşan emosional-atributiv fenomenlər əsasında araşdırılır. Bu fenomenlər separatist qrupların digərləri ilə fərqlərinin artmasında, öz daxilində isə fərqlərin azalmasında, «biz» strukturunun pozitivliyinin kəskinləşməsində, «onlar» antitezisinin neqativliyinin artmasında, etnik meyarlar əsasında günahkarın axtarılmasında müşahidə olunur. Xalqın həyatında müşahidə olunan siyasi, iqtisadi və başqa uğursuzluqlarda günah, məsuliyyət digərlərinə və ya onların liderlərinə yönləndirilir. Yəni bu kimi hallarda psixoloji olaraq səbəb daxilə deyil, kənarə axtarılır. Bu digər tərəfdən

daxildə süni şəkildə birliyi təmin etmək üçün kənarında yaradılan neqativ stereotiplərlə əlaqədardır. Beləliklə, emosional dəyişikliklərlə müşayiət olunan atributiv mexanizm işə düşür. Yaxşını pisdən, düzü yalandan ayırmağa maneçilik törədən bu psixoloji durum, çox yaxın münasibətlərə malik olan xalqları bir-birinə düşmən etmək iqtidarındadır.

Separatist qruplar arasında kompensator mexanizminin işə düşməsi «natamam qrup» kompleksinin nəticəsində formalaşır. Bu mexanizm təhqir olunma hipertrofik hissənin oyanmasına, separatist qrupun marginallığının dərk olunmasına şərait yaradır. Kompensator kompleksi qapalılığa, hamıdan üstün özünü hesab etməyə, real və xəyali təhqirə qarşı qisas almaq və ya mübarizə aparmaq kimi hissələri oyadır. Xüsusən, separat qruplar sosial-siyasi dəyişiklər zamanı, vətəndaş identikliyinə böhranı zamanı öz kompensator funksiyasını yerinə yetirir. Bu kütləvi miqyasda hiperidentikliyin artması şəraitində özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verir. Antiassimilyasiya əhval-ruhiyyəsi yalnız psixoloji planda deyil, həmçinin siyasi-iqtisadi müstəqillik cəhdlərindəki ləyaqətin bərpasında aktualaşır.

Regressiv mexanizm gələcəyə olan ümitsizlik şəraitində ortaya çıxır. Bu işə, öz növbəsində separat qrupların arxaik münasibətlər sisteminə dönməsinə, mədəniyyətdə qəbilə-tayfa sisteminin bərpa olunmasına şərait yaradır. Məsələn, keçid dövründə bir çox keçmiş sovet respublikalarında keçmiş əcnəblərə dönüş müşahidə olunmuşdu (Qafqaz, Orta Asiya). Regressiv mexanizm separatizmin nəticəsi kimi ortaya çıxan uzun və mürəkkəb konfliktlərin mövcudluğu şəraitində aktivləşir. Bu mexanizm həm konfliktlərin qarşılıqlı barışığa əsaslanan həlli yollarından biri kimi götürülə bilər, həm də sivilizasiyalı inkişaf dinamikasına maneçilik təşkil edə bilər. Yəni bu geriyə addım qədim zamanlarda olduğu kimi mübahisələrin zor və hərbi yolla həllinə aparıb çıxara bilər.

Bəhs etdiyimiz sosial-psixoloji mexanizmlər separatist qruplar arasında intolerant münasibətlərin yarandığı şəraitdə aktivləşir. Tolerantlıq sosial və etnik identikliyə az əhəmiyyət verən insanlar arasında geniş yayılmışdır. Bunlar əsasən çox işgüzar və ya həyat tərzində ümummədəni istiqamətdə formalaşan insanlar arasında, riyaziyyatçılar, təbiətşünaslar, iqtisadçılar arasında geniş yayılmışdır. Onlar üçün tolerantlıq «düzüm, səbr» anlayışları ilə, qruplararası münasibətlərdə indifferantlıq işə xalqların tələbatlarını unutmaq və ya assimilyasiya tendensiyaları kimi başa düşülür. Buna görə, tolerantlığın elmi, praktik, ideoloji və siyasi mənalı ortaya çıxır. Tolerantlıq özünü məhdudlaşdırmaq mövqeyi və məqsədyönlü müdaxilədən uzaqlaşmaq, qarşılıqlı düzümə razılıq kimi deyil, əslində digərlərini olduğu kimi qəbul edib, onlarla münasibətlər qurmaqdan ibarətdir [5, 52-53].

Durum amili qruplararası münaqişələrdə rəqabəti və «onlar» tərəfindən təhlükəni müəyyənləşdirir. Məhz təhlükə qruplararası nifrəti artırır, qrupdaxili birliyi möhkəmləndirir, qrupun normalarından kənarlaşmağı qəti cəza tədbiri ilə cəzalandırır [2, 17]. Bu təhlükə psixoloji olaraq qruplararası münasibətlərdə intolerantlığın yaranmasına şərait yaradır. Hər hansı bir durum (siyasi, iqtisadi,

sosial) maraqların toqquşmasına, vəziyyətin dərk olunmasına təsir göstərir ki, bu da sonra bu və ya digər şəkildə qrup daxilində birliyin artmasına və separatist etnomədəni psixoloji sərhədlərin dərinləşməsinə şərait yaradır. Fərd durum amilində separatistlərlə birgə olub-olmamasını, yəni müvafiq durumu özü üçün müəyyənləşdirir. Lakin belə ümumi durumlar da formalaşır ki, tərəflər bir-birindən asılı vəziyyətdə qalır və əməkdaşlıq yolunu yeganə çıxış yolu kimi dəyərləndirirlər.

Separatizm kiçik etnik qrupun öz milli-etnik «mən» başlanğıcını böyük sosial birlik daxilində gərgin adaptasiya şəraitində assimilyasiya olunmaq qorxusundan psixoloji özünüqoruma instinkti kimi ortaya çıxa bilər. Dezintegrasiya nəticəsində dağılan böyük sosial birliyin identiklik problemi də ortadan qalxır (osmanlı identikliyi, sovet xalqı identikliyi). Dağılma nəticəsində ortaya çıxan dağıdıcı psixoloji enerji idarə edilməyən təhlükəli sosial fenomenə çevrilir. Bu enerji özünü etnik münaqişələrdə, dini müharibələrdə, vətəndaş müharibəsində, avtoritarizmin, etnomərkəzçiliyin, ksenofobiyanın artmasında büruzə verir. Bu kimi dezintegrasiya prosesinin mövcud olduğu sosial şəraitdə demokratiya və insan hüquqlarından danışmaq absurddur.

Separatizmin mənşəyi məsələsinə gələndə biz tarixdə problemə müxtəlif yanaşmaların olduğunu və problemin müxtəlif metodlarla həll olunduğunu görürük. Sadəcə olaraq əvvəllər problemə terminoloji, metod və qnoseoloji baxımdan fərqli yanaşmalar olmuşdur. Çünki separatizm bütün dövrlərdə cəmiyyətin həyatında müşahidə olunan diferensiallaşma hadisəsidir. Daima mütəfəkkirlər bu sosial fenomenin mahiyyəti dərk etməyə çalışmış və cəmiyyəti bu bələdan qurtarmağın yollarını axtarmışlar.

Problemin tam həlli mümkün deyildir. Çünki o ictimai inkişafın qanunauyğun şərtlərindəndir. Cəmiyyətin inkişafı ziddiyyətlərin münasibətləri zəminində təmin olunur. Cəmiyyətdə bu ziddiyyətləri təmsil edənlər sosial qruplar, sosial təbəqələr, siniflər və ayrı-ayrı fərdlərdir. Qədim və antik dövrlərdə peyğəmbərlər, filosoflar, sonrakı dövrlərdə yaşayan mütəfəkkirlər cəmiyyətdə münaqişələrə səbəb olan separatizm probleminin səbəblərini və aradan qaldırılması yollarını göstərmişlər. Onların bəziləri praktiki olaraq öz dövründə problemin həllinə qismən nail olmuş, bəziləri isə nəzəri ideyalar ilə kifayətlənmişlər. Lakin problem hər dövrün xarakterinə görə dəyişən dinamik bir hadisə olduğu üçün, onun səbəb və həll yollarının müəyyənləşdirilməsi, insan psixologiyasının dinamik tədqiqində mümkündür.

Mütəfəkkirlər bütün dövrlərdə separatizmə əsas verən səbəblərin psixoloji köklərini aydınlaşdırmağa çalışmışlar. Bir çoxları bu cəmiyyətdə maddi ehtiyatların qeyri-bərabər bölüşdürülməsi, hakimiyyətin qeyri-ədalətliyi, cəmiyyətdə sosial ayrışçılıq, insan hüquqlarının pozulması və başqa səbəblərlə bağlamağa çalışmışlar. Məsələn, Platon, K.Marks cəmiyyətdəki bütün qarşıdurmaların xüsusi mülkiyyətdə gördükləri üçün, cəmiyyətin bu problemlərdən çıxış yolunu ictimai mülkiyyətə əsaslanan dövlət qurumunda görmüşlər. Yaxud sosial təbəqələşmənin separatizmə əsas verdiyini önə çəkərək, sinfi və ya

digərləri isə dini identikliyə əsaslanan cəmiyyət modellərinin qurulmasını irəli sürmüşlər. Başqaları isə problemin səbəb və həll yollarını müxtəlif aspektlərdə axtarmışlar.

Separatizm terminoloji olaraq deyil, bir sosial problem kimi bütün dövrlərdə insan cəmiyyətinin ayrılmaz hissəsi olmuşdur. Çünki cəmiyyətin mövcud olduğu gündən bu günə qədər bəşəriyyət daima sosial münaqişələrlə, müharibələrlə üzləşmişdir. Cəmiyyətin varlığında mövcud olan bu problemin mənşəyi məsələsi və ondan çıxış yolları daim dövrün mütəfəkkirlərini düşündürmüşdür. Lakin problem mürəkkəb və çoxaspektli olduğuna görə, heç bir zaman öz tam həllini tapmamış və bu günə qədər də öz aktuallığını qoruyub saxlamışdır.

Separatizm, tarixin əsasən keçid mərhələlərində aktuallaşan dezintegrativ sosial-tarixi bir prosesdir. Lakin bu sosial prosesin mənşəyi, insanın şüuru və şüuraltı aləmi ilə bağlıdır. Bu baxımdan problemin qnoseologiyası sosial-psixologiya, ümumiyyətlə, psixologiya sahəsinin tədqiqat obyektidir. Lakin problemin varlığı ilə əlaqədar mövcud olan dünyagörüşlərinin, elmi nəzəriyyələrin tarixi tədqiqi, ictimai düşüncə tarixində problemə mifoloji, dini və ümum-fəlsəfi kontekstdə bir neçə aspektdən yanaşıldığını göstərir. Məhz psixoanalitika sahəsində mifoloji təfəkkür kollektiv şüurun, şüuraltı arxetiplərin araşdırılması baxımından çox aktualdır. Bu baxımdan Z.Freyd, K.Yunq öz elmi nəzəriyyələrini məhz mifoloji təfəkkürün təhlili üzərində formalaşdırmışlar. Çünki insan psixikasının ən dərin qatlarını təmsil edən bu dünyagörüşü sistemi bəşəriyyətin təfəkkür sistemini müxtəlif transformasiyalarla hər bir dövrdə müşayiət etmişdir. Separatist şüur struktur baxımından mifoloji təfəkkürün kontekstində formalaşmışdır. Separatist şüur mədəni-tarixi inkişaf ilə əlaqədar olaraq bütün insanların kollektiv şüur səviyyəsində potensial olaraq öz aktivliyini qoruyub saxlayır. Buna görə də, mifoloji təfəkkürün öyrənilməsi metodu istənilən sosial-psixoloji problemin qnoseologiyasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə biz Levi Stross, K.unqun və başqalarının bu istiqamətdə apardığı tədqiqatlardan və onların metodoloji bazasından istifadə etməliyik.

Separatizm probleminin sosial-psixoloji tədqiqi, insanın özünüdərk problemi ilə əlaqədar bir çox ziddiyyətlərin elmi şəkildə dərk olunmasına şərait yaratmış olar. Çünki problemin tədqiqi, əslində problemin insanın şüuru ilə bağlı olduğunu ortaya qoyur. Cəmiyyətdə yaranan ziddiyyət, insanın psixikasında tarixi-mədəni şəkildə formalaşan psixoloji mexanizmlərin inikasidir. Buna görə də, bu ziddiyyət birinci növbədə insan üçün müəyyən məna kəsb edən və öz həllini gözləyən problem dərk olunmalıdır. Bu psixoloji durum, hissiyyatın fəallaşmasını, fəallığın artmasını, yəni konfliktdən çıxış yolunu axtarmasını, qarşıya çıxan problemi aradan qaldırmağa xüsusi cəhd göstərməsini təmin edir [1, 32].

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı, 2002.
2. Агеев В.С. Межгрупповое взаимодействие. Социально-психологические проблемы. М., 1990, 324 с.
3. Абульханова-Славская. Деятельность и психология личности. М.: Наука, 1980, 269 с.
4. Дробижева Л.М. Толерантность и рост этнического самосознания: пределы совместимости//От толерантности к согласию. М., 1997, 321с.
5. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. М., 1974, 238 с.
6. Солдатова Г.У. Межэтническое общение: когнитивная структура этнического самосознания / Г.У.Солдатова // Познание и общение. М., 1988, 234 с.
7. Тишков В.А. Очерки теории и политики этничности. М., 1997, 256 с.

НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ СЕПАРАТИЗМА

И.БАЙРАМОВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются исторические, социально-психологические и идеологические взгляды на проблему сепаратизма, выявляются направления исследований по данному вопросу. Например, в марксизме проводилось противопоставление сепаратизмам национально-освободительного движения. Национально-освободительное движение представлялось как положительное, прогрессивное явление, соответствующее общей направленности антиимпериалистической, антиколониальной борьбы народов. Сепаратизм, однако, некоторыми учениями характеризовался как негативное или позитивное явление.

Ключевые слова: социально-психологические, идеология сепаратизма, национально-освободительные движения, антиимпериалистическая и антиколониальная борьбы.

DIRECTIONS OF RESEARCH OF A PROBLEM OF SEPARATISM

I.BAYRAMOV

SUMMARY

In article it is considered historical, social - psychological and ideological vision on a problem of separatism. Also it is considered orientation research on the given question. For example, in marxism opposition between separatism and national-liberation movement was carried out. National-liberation movement was represented as the positive, progressive phenomenon corresponding to the general orientation of antiimperialistic, anticolonial struggle of peoples. Separatism, however, was characterized by some doctrines as negative or as the positive phenomenon.

Key words: Social - psychological and ideological, separatism, national-liberation movement, antiimperialistic, anticolonial struggle.